

GYÓRI LÁSZLÓ

„Te vagy az út, az igazság, az élet”

avagy két rövid esszé arról: van-e hiteles ötvenhatos szépirodalom?

1 (A „természetes ritmus” problémája)

Pomogáts Béla hosszabb tanulmányt tett közzé a Forrás 2002. évi 4. számában „*Mikor a rózsák nyílni kezdtek*” – 1956 az irodalom emlékezetében címmel. 1956 szépirodalomba való emelésének nehézségeit azzal magyarázza, hogy megbomlott a művek megszületésének természetes ritmusa, rendje. Az lett volna a természetes, hogy az események közvetlen közelében először úgynevezett „beszámoló irodalom” jöjjön létre a tanúk tollából, amelyet később „egy távolosabb szemléletet kifejező elbeszélő irodalom” vált fel – éppúgy, mint az 1848-hoz vagy éppen az első világháborúhoz kapcsolódó irodalmi alkotások esetében történt.

Illyés Gyula *Kora tavasz* című regénye 1972-es kiadásának előszavában a következőt állítja: „Az 1918–1919-es esztendőkről tárgyilagosan írni Magyarországon jóformán csak két évtized múltán lehetett.” Kérdezném: nem ugyanez illik az 1956-os esztendőre is? Mi több: a Kádár-éra alatt még az események után húsz, harminc évvel sem lehetett írni – sem tárgyilagosan, sem áttételesen – a forradalom időszakáról. Kivételesnek nevezhető Ágh István egyik számon nem kért félmondata, amely észrevétlenül „megbújt” a költő 1987-es *Napló és tulipán* című kötetében, *A Nyugati pályaudvar éje* című versben: „...az 56-os sortűz alatt nem jutott eszembe... a létezés hidegletése”.

A Kádár-korszak nem tette lehetővé a Pomogáts által említett „természetes ritmust”. Először a hatalom apológiáját képviselő művek jelentek meg ’56-ról: Berkesi András *Októberi vihar*, Dobozy Imre *Tegnap és ma*, Erdős László *Levelek Bécsbe*, Mesterházi Lajos *Pokoljárás* című regényei, amelyek természetesen ellenforradalomként, sötét borzalomként állították be 1956-ot. A mai olvasó már nem is tudja, ki volt az az Erdős László. Még Berkesire csak-csak emlékezik: meglehetősen népszerű volt a maga idejé-

ben (amit ma éppen úgy nem értünk, mint 1957. május elsejét, amikor az új kormány mellett demonstráló tömeg zsúfolásig megtöltötte a Hősök terét. Önként vonultak, mint fél évvel azelőtt?). Berkesi *Októberi viharja* 1958-ban jelent meg, és ugyanebben az évben került egy költői antológia is a könyvesboltokba. Ez volt a huszonöt fiatal költő verseit tartalmazó *Tűztánc*, amelyben több szerző is gyilkos ellenforradalomként aposztrofálta 1956-ot. Ha felsorolnánk az antológia résztvevőit, a fiatalok elhülnének: ez volt akkor a költészet, amellyel a hatalom büszkélkedett? Ezt adták ki újra 1959-ben? (Megjegyzem: szerepelt benne olyan költő is, aki ötvenhat őszén még a forradalomért lelkesedett, ’58-ra viszont „megvilágosodott”, és a hatalom oldalára állt.)

Pomogáts Béla a „természetes ritmus” megbomlásával összefüggésben hiányolja a közvetlen élményeken alapuló ’56-os tematikájú feljegyzéseket (több mint száz évvel korábban, az akkori forradalom és szabadságharc kapcsán ilyen típusú kísérlet volt Jókai *Emléksorok – Napló 1848-49-ből* című műve, amelynek egyébként sokáig lappangott a kézírata: csak 1970-ben került haza Caracásból). Pedig vannak ilyen szövegek, csak hogy abban az időben – közvetlenül 1956 után – rejtgetni kellett őket, mint a fényképeket is. Örkény István *Noteszlapokjait* szokták emlegetni, amelyek a *Levelek egypercben* című könyvében olvashatók 1992 óta, de például Váci Mihály is megírta ’56-os napjainak krónikáját. (S tegyük hozzá: soha nem írt ötvenhatot gyalázó verset.)

Itt kell szólni Zimándi Pius premontrei szerzetesről, aki ekkoriban Rónay Györgynél húzta meg magát. Zimándi irodalmi értékű naplót vezetett egész életében, így a forradalom időszakában is. Feljegyzéseinek 1956 elejétől 1956 végéig tartó részét – *A forradalom éve* címmel – az 1956-os Intézet jelentette meg (a Századvéggel közösen).

Zimándi Pius naplója napról napra – melleleg irodalomközelből – követi az eseményeket. Az egyik legjobb ötvenhatról szóló prózai műnek ítéltjük annak ellenére, hogy a szerző nem író volt, hanem irodalomtörténész (Péterfy Jenő életművének elismert kutatója). Zimándi nem vállalt aktív szerepet a forradalomban; nem tett mást, csak szemlélődött, figyelt, este pedig íróasztalához ült. Az október végi, november eleji napok krónikáját nehéz volna utólag rekonstruálni, ezért hallatlanul érdekes Zimándi Pius jó tollal megírt naplója. Ha valamiről nem tud biztosat, megjegyzi: „úgy hallottam”, „azt beszélük”, azaz

A közölt szöveg Győri László 2016. augusztus 12-én, a Tokaji Író-táborban megtartott előadásának írott, szerkesztett változata.

igyekszik objektív lenni. Részvétellel nézi az utcán heverő halottakat, még akkor is, ha orosz sorkatonákról van szó. Humanizmusa nem engedi, hogy gyűlölködjék.

Megemlíteném még, hogy utólag – dokumentumszerűen – Ágh István, Bihari Sándor, Buda Ferenc, Simonffy András is megörökítette egy-egy könyvben ötvenhatos emlékeit.

Végül, de nem utolsó sorban: két esztendeje került elő Illyés Gyula naplója, s az idei Könyvhétre jelentette meg a Magyar Művészeti Akadémia *Atlantisz sorsára jutottunk, naplójegyzetek, 1956–1957* címmel. Olyan irodalmi szenzáció ez a mű, mint amilyen az *Egy mondat a zsar-nokságról* volt 1956. november 2-án.

2 (Piros a vér a pesti utcán – 1956 a költészetben)

Az 1956-os Kutatóintézet könyvtárosa-ként tizennyolc éven át gyűjtöttem a forradalomról szóló közleményeket, hogy az esztendőről esztendőre megjelenő évkönyvekben közreadjam a vonatkozó könyvek, tanulmányok bibliográfiáját. A gyűjtési körbe nem tartozott bele a szépirodalom, hiszen az intézet nem irodalmi, hanem történettudományi kutatóhely, de a könyvtár számára mindig megvásároltam a szépirodalmi köteteket is, illetve azon munkálkodtam, hogy felderítsem és regisztráljam a folyóiratokban felbukkanó elbeszéléseket, verseket. (Gyűjteményem egyébként nem egyedülálló vállalkozás, voltak elődei – elég az Intézet által 1996-ban kiadott kézikönyv második kötetének *Szépirodalmi bibliográfia* című fejezetét fellapozni, amelyet Buda Attila készített minuciózus alaposítással.)

Magam is ezt a folyamatosan bővülő bibliográfiát használtam, amikor Oláh János felkérésére a Magyar Naplónak összeállítottam a *Piros a vér a pesti utcán* című versantológiát, amely három kiadásban is megjelent.

Az alábbiakban néhány korábbi '56-os antológiáról fogok röviden szólni, amelyekkel behatóan foglalkoztam munkám során.

(1.) A *Gloria victis. Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban* 1966-ban

Ötvenhatosok tere (Sztálin tér), a Sztálin-szobor maradványa
(Fotó: Fortepan / Nagy Gyula)

jelent meg Münchenben a Nemzetőr kiadásában, Tollas Tibor szerkesztésében. A gyűjtemény eredeti nyelven is közölte a verseket. A kézikönyv bibliográfiája öt oldalon át sorolja föl a *Gloria victis*-ben szereplő költeményeket. Francia, német, török, svéd, olasz, angol, spanyol, finn, afrikai, orosz, görög, lengyel, vietnami költők neveivel találkozhatunk benne. Néhány ismertebb név a világirodalomból: Alain Bosquet, Aimé Césaire, Pierre Emmanuel, Salvador de Madariaga, Alberto Mondadori, Jules Supervielle. Néhány fordító nevét is érdemes megjegyeznünk: Gömöri Györgyét, Sulyok Vincéét, Tűz Tamását, Horváth Elemérét, Thinsz Gézáét, Tollas Tiborét, Siklós Istvánét, Határ Győzőét, Vitéz Györgyét, Mak-kai Ádámét. Tehát a legkiválóbb emigráns magyar költők tolmácsolták a forradalomról szóló idegen nyelvű verseket. Bizonyára akad majd, aki elemezni

fogja őket, és kitűnik, mit láttak a nagyvilág költői a mi ötvenhatunkban.

(2.) 1991-ben Medvigy Endre és Pomogáts Béla szerkesztésében jelent meg a Püski Kiadónál az *Ezerkilencszázötvenhat, te csillag. A forradalom és a szabadságharc olvasókönyve*, amelyről azután Szakolczay Lajos írt szigorú és alapos kritikát.

(3.) 1996-ban a harmincadik évfordulóra Benke László szerkesztett egy antológiát *Vérrel virágzó 1956* címmel negyven költő verseiből (kiadója a Hét Krajcár volt). 2006-ban, a kötet új, bővített kiadásában már ötven költő művei szerepeltek.

(A felsoroltak mellett Nagy Gáspár két könyvét is hadd említsem meg ezen a helyen mint tematikus gyűjteményeket: *Versek 1956 emlékművének talapzata*, Püski, 2002, illetve *1956 fénylő arcai*, Püski, 2006).

Egyetlen antológiáról szeretnék hosszabban beszélni: a *Piros a vér a pesti utcán* című gyűjteményről, amelynek, mint említettem, szerkesztője voltam. Olyan verseket kutattam föl, amelyek 1956. október 23-ától december 31-ig keletkeztek, tekintet nélkül esztétikai értékükre. A kötet ennek megfelelően verses krónikaként is értelmezhető.

Az antológia összeállítását lényegében már 1956-ban elkezdtem. 1956 októberében tizennégy éves voltam, egy vidéki kisvárosban éltem át az őszt. Én is felvonultam, hallgattam a téren a szónokokat, a teret ott is Kossuth Lajos térnek hívták, én is kiabáltam: „Most vagy soha!” Hallgattam a rádiót, gyűjtöttem az újságokat, a rölapokat, így került a kezembe Tamási Lajos *Piros a vér a pesti utcán* című verse, és annyira tetszett, hogy le is másoltam egy kék irkába, amelynek a hátoldalán az áll: „Gyűjtsd a vasat, és a fémet, / Ezzel is a békét véded”. Ebbe a kis füzetbe egy másik verset is lemásoltam, valószínűleg egy rölapról, a címe a következő volt: *Hősköltemény egy pesti srácról*. A szerző neve nem volt feltüntetve a rölapon. A kilencvenes évek végén egy nap bekopogtatott hozzám az Intézetbe egy középkorú férfi, és elém tett egy gépiratot, rajta ezzel a verssel.

– Az édesapám írta.

Így tudtam meg, hogy ki volt a névtelen költő: Szentkúti Ferenc posta-főfelügyelő. Furcsa ember volt. Mindig is verselgetett, ám csak ez az egy verse jelent meg nyilvánosan. De miért volt furcsa? Hát nem furcsa, nem szokatlan, ha egy komoly főfelügyelő, mint Szentkúti Ferenc, kedvtelésből, csak úgy, az asztalfióknak magyar verseket fordít – hollandra?

Természetesnek tűnt számomra, hogy az antológia címét Tamási Lajos verse adja: *Piros a vér a pesti utcán*. Illyés Gyula verse már csak azért sem lehetett címadó, mert 1950-ben született, de ettől függetlenül bele kellett kerülnie a gyűjteménybe, mert egyrészt nagy vers, másrészt – mint ismeretes – november 2-án jelent meg az Irodalmi Újságban, így ötvenhat hangulatát nagyon is befolyásolta. Tamási Lajos költeménye lehet, hogy „földhözragadtabb”, de ez a vers ötvenhat októberének a verse, ez a voltaképpeni *októberi vers*. Elhangzott – háromszor is – a rádióban, számtalan helyen kinyomtatták: az Irodalmi Újságban, a hódmezővásárhelyi, a zalaegerszegi, a szolnoki, az egri megyei lapban, valamint a Gyomai Nemzeti Újságban is.

A *Piros a vér...* a legismertebb egykorú vers, amely a forradalom hevületével szól azokról a napokról. Nem harcra buzdít, mint Petőfi *Nemzeti dala* március 15-én, hanem az első napokra tekint vissza; inkább tragikum van benne, mint lelkesedés, de a tragikum által mégis felemel. Még ma sem zavar, hogy egy politikus nevét is megemlíti, illetve hogy az állami terrort megjelenítő szervezetre, az Államvédelmi Hatóságra is közvetlen utalást tesz – ettől nem lesz kevésbé katartikus erejű.

1957 elején megláttam a könyvesbolt kirakatában Tamási Lajos verskötetét, a *Keserves fáklját*. Nagyot csalódtam, ugyanis a *Piros a vér...* nem volt benne. Honnan tudhattam volna, hogy a könyv ugyan ötvenhatban jelent meg, de október előtt, és meglepő módon a *Piros a vér...* után sem vonták be a könyvesboltokból. (Úgy látszik, még akadozva működött az új önkényuralom.)

1962-ben a Csepeli Vas- és Fémművek Központi Könyvtárában dolgoztam egyetemistaként, hogy kiegészítsem az ösztöndíjamat. Emlékszem: Sztálin és Rákosi könyveit selejteztam (különös, hogy csak a hatvanas évek elején került erre sor). Minden héten megjelent egy férfi, és hosszasan keresgélt a polcon. Kihúzott egy-egy könyvet, a szeméhez emelte a rövidlátók mozdulatával. – Ki ez az ember? – kérdeztem. Mint kiderült, Tamási Lajos volt. Úgy éreztem, a hat évvel azelőtti történelem áll előttem. Sohasem szólítottam meg; ki tudja, miért? Vagy személyes gátlások miatt nem mertem, vagy azért nem, mert ha elkezdek beszélgetni vele, feltétlenül kifaggyattam volna a *Piros a vérről*. Ekkor azonban úgy véltem: nem tanácsos szóba hozni ezt a verset. 1996-ban, amikor az antológián dolgoztam, Tamási Lajos

már nem élt; nem tudtam a könyvet megmutatni neki.

Ha a *Piros a vér...* című antológiában szereplő költők nevét nézzük, sok ismerősre találunk. Nagy költők és kisebbek szerepelnek benne vegyesen: Szabó Lőrinc, Vas István, Takáts Gyula, Kiss Dénes, Lakatos István, Dutka Ákos, Buda Ferenc, Gazdag Erzsébet, Simai Mihály, Fodor József, Vészi Endre, Bella István, Devecseri Gábor, Timár György, Csánádi Imre, Benjámín László, Zelk Zoltán, Sipos Gyula, Eörsi István, Gömöri György, Jankovich Ferenc, Sulyok Vince, Somlyó György, Füst Milán, Nagy László, s végezetül – meglepő módon – még egy név: Németh Lászlóé, mert '56 őszén ő is írt egy verset, amelyet 1989-ben a *Holmi* című lap jelentetett meg először. (Meghökkenítő, hogy a gondolkodó, a próza- és drámaíró egyszer csak visszatér ifjúságához, és verset ír 1956. november 4-én. – Mégis: mi a bizonyíték arra, hogy Németh László a költemény szerzője? A *Holmi* 1989. évi 1. számában szereplő szerkesztőségi megjegyzés, amely szerint a költemény kéziratát közvetlenül Németh László lányától, Judittól kapta meg a folyóirat.)

A legtöbb '56-os vers szerzője alkalmi költő volt; azért írt, mert kényszerűt érzett arra, hogy lírai formában is kifejezze a forradalom iránti rokonszenvét. A *Jászkunság* 1992. október 4-i száma bizonyos Győry Kálmán ötvenhatban írott verseit közölte a következő megjegyzéssel: „A költészet gyakorlása ideiglenesen állomásozott benne, egyetlen alkalommal, a vers megírásának idejéig. Soha többet nem fogott tollat a kezébe, ma jómódú hamburgi úriember.”

Ötvenhat Győry Kálmánjai olyanok, mint a kuruc kor névtelen költői: a pillanat felhevültjei. Alkotásaik egy ország lelkiállapotát tükrözik hol ügyetlenebb, hol egészen ügyes verseléssel. Mi a tematikájuk? A szabadság eufóriája, az a tudat vagy téves tudat, hogy most összeforrt a magyarság, mindenki együtt akar, vége a zsarnokságnak; ezt a harcot a sokat szidalmazott fiatalok vívják. Az ifjúság dicsérete folyton visszatérő motívum a versekben. Van olyan költemény, amely sztrájkra buzdít, de olyan is, amelyek

Oláh Katalin Kinga: 1956-os emlékérem (bronz, 2006)

munkára. Fontos sajátosságuk, hogy 1956-ot új 1848-nak látják, idézik is nemegyszer Petőfit. Nincs köztük uszító vers; természetesen ÁVH-ellenes, szovjetellenes, zsarnokságellenes költemény szép számmal található a kötetben.

Zárásként indokoltnak látszik feltenni a kérdést: melyek azok a lírai alkotások, amelyek a legmég többben képviselik 1956 költészetét? Természetesen Illyés Gyula *Egy mondata* és Tamási Lajos *Piros a vér...*-e, mellettük pedig Vas István gyönyörű verse, *Az új Tamás*, amelynek – a forradalmat megidéző – utolsó sora így hangzik: „Te vagy az út, az igazság, az élet”.

Az ilyen megszenvedett sorok teszik hitelessé ezerkilencszázötvenhat irodalmát.